

Guia dels **arbustos** dels Països Catalans

Ramon Pascual

Cossetània Edicions

Guia dels **arbustos** dels Països Catalans

Ramon Pascual

Cossetània
EDICIONS

Gràcies per l'ajut rebut de:
Jaume Flotats
Eduard Pascual
Mònica Pascual
Andrés Valverde
Joan Vaqué
que m'heu donat un cop de mà
a l'hora de tirar endavant aquest llibre

Primera edició: març 2014

@ dels textos: Ramon Pascual
@ de l'edició: Cossetània Edicions

Edita:
9 Grup Editorial
Cossetània Edicions
C/ Violeta, 6 - 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91 - Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Disseny i composició: Barreras & Creixell, scp

Fotografia de la coberta: Nèlia Creixell
Fotografia de la contracoberta: Jaume Flotats

Impressió: Novoprint
ISBN: 978-84-9034-197-1
DL T 4-2014

SUMARI

7 Pròleg

CAPÍTOL I

9 Generalitats

- 10 1. Què és un arbust, una mata i una liana?
- 11 2. Les formes vitals
- 13 3. Com són les plantes arbustives?

CAPÍTOL II

19 Les claus

- 20 1. Maneig de les claus
- 22 2. Clau per a la determinació de la família de les plantes en flor
- 26 3. Clau per a la determinació de la família quan les plantes no estan florides

CAPÍTOL III

31 Descripció de les espècies

CAPÍTOL IV

Annex

- 182 Vocabulari
- 184 Bibliografia
- 185 Índex de famílies
- 185 Índex de noms vulgars
- 186 Índex de noms científics
- 188 Equivalències de noms

Pròleg

Els lectors poc o molt familiaritzats amb els temes de descoberta de la natura es congratularan —com ho fa qui això signa— que el llibre dedicat als arbres dels Països Catalans, del mateix autor, tingui ara una prolongació tan reeixida en aquesta guia dels arbusts.

Tothom interessat en la Natura (en majúscula, per què no?) trobarà en aquest volum un mitjà segur i pràctic per a conèixer i comprendre un component tan important del món vegetal com són les plantes arbustives. Les pàgines que segueixen contenen els elements suficients per a arribar a tractar, com qui diu, de tu a tu els germans petits dels arbres. El text sintetitza en poques ratlles un gran cúmul de dades, els dibuixos remarquen els detalls més reveladors de cada planta i les fotografies en color mostren de manera intuïtiva quins són l'aire i la personalitat de cada arbust.

L'autor, Ramon Pascual, a qui he conegut sobretot a través de la meua activitat acadèmica i professional, és un apassionat de la natura, i en particular de les plantes, té els dots de rigor i profunditat d'un bon observador i, com que sap emprendre els afers amb mètode i pragmatisme, acaba —és clar— per fer les coses ben fetes.

Les cent cinquanta espècies llenyoses aquí tractades són un bon exemple de la multiplicitat de formes i d'adaptacions que presenten els vegetals terrestres. Només repassant els gravats, prou eloqüents per ells mateixos, hom hi descobrirà les més diverses arquitectures i conformacions: l'elegància dels rosers de llargues grelles arquejades, la grogor de la gatosa defensada per un dens entramat d'espines, la taperera amb el seu sortidor d'estams enmig de les grans corol·les, les llarguíssimes flors del lligabosc sobre la paperina de les dues fulles... Els apartats del text relatius a la distribució i a l'ecologia de cada plan-

ta són, d'altra banda, un viatge apassionant per la nostra geografia i els nostres paisatges, des de les arenes —tan maltractades— del litoral marí i de les garrotxes —tan interessants i sovint tan poc valorades— de l'àrid migjorn fins als frondosos riberals —tan agredits— de rius i rieres i als lluminosos cims —tan amenaçats— de l'alta muntanya. Quantes lliçons no podem treure del coneixement de les plantes que poblen les nostres terres des de molt abans que comencéssim de depredar-les!

I ara m'adono que no sé si era escaient d'aprofitar l'avinentesa que m'ha estat brindada benèvolament d'escriure aquest pròleg per insistir indirectament en la defensa del medi natural. En tot cas, estic segur que l'autor del llibre no me'n farà pas retret. Aquesta guia pretén de primer antuvi d'ajudar a reconèixer i conèixer els arbusts. Però si conèixer és estimar i estimar és respectar, aquest llibre representa també un bon argument a favor del tracte assenyat i respectuós que mereix la natura, oi que sí?

Josep Vigo i Bonada

1. Què és un arbust, una mata i una liana?

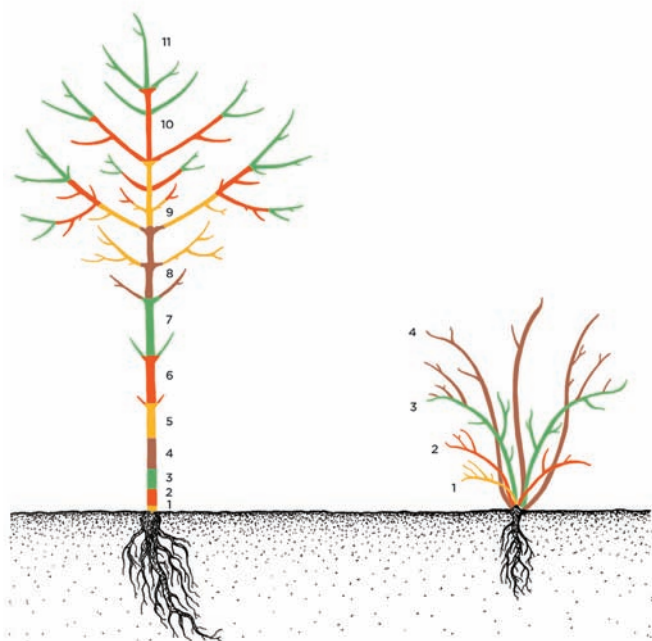
A l'entrada **arbust** del diccionari de Botànica de Pius Font i Quer es diu: «Vegetal llenyós de menys de 5 m d'alçària, sense un tronc preponderant, ja que es ramifica des de la base».

Un primer criteri que cal considerar a l'hora de definir un arbust és, doncs, la forma en què es ramifica, diferentment dels arbres, els quals durant els primers anys de vida només aixequen un tronc dret i passat un temps determinat comencen a ramificar-se a partir d'una certa alçària de terra, variable segons la mena d'arbre que sigui.

Un segon criteri és la grandària de la planta. Si continuem llegint el diccionari de Font i Quer, afegeix: «Els arbusts de menys d'1 m d'alçària s'anomenen **mates**» i si es busca la definició de **mata** corrobora: «Arbust de poca alçària, d'1 m com a molt».

Així, les plantes llenyoses poden fer-se molt altes o no ultrapassar 1 m d'alçària i ramificar-se de diferent manera, per donar lloc a vegetals de feso-mia diversa i de límits poc definits: els arbres, els arbusts i les mates.

Bo i continuant amb les plantes arbustives, cal considerar també les lianes. Què és una **liana**? Cal tornar a Font i Quer que ens diu: «Planta enfiladissa, de tiges llargues, que sol entortolligar-se als arbres per on puja a la recerca de la llum».

Ramificació d'un arbre i d'un arbust. (Els números indiquen els anys).

Al nostre país, el boix, que pot fer-se un arbre, pren sempre formes arbustives.

Fins aquí, ja es pot veure que les plantes llenyoses, des de *mata* fins a *arbre*, passant per *liana*, no presenten uns límits clars ni definits.

D'altra banda, si considerem l'adaptació als diversos ambients i la pressió humana que sovint han de suportar, moltes plantes que en condicions adequades són arbres, a les nostres contrades no passen de formes arbustives. Això és el que passa amb el boix, amb molts ave-

llaners o amb el garric. El garric es pren sovint per un arbust o per una mata, però al nord d'Àfrica assoleix la mida i el port d'una alzina. El llentiscle, que és un arbre, n'és un altre bon exemple. Al massís de Garraf, on se'n troben els exemplars més bonics, l'anomenen *mata* i certament en d'altres indrets on també es fa no passa d'aquesta categoria.

Contràriament, el saüc, que és un arbust, a vegades, afavorit per l'acció humana assoleix l'alçària d'un arbre.

2. Les formes vitals

Des de sempre, les persones han distingit els vegetals per llur forma i grandària i així han sorgit noms com ara herba, mata o arbre.

Per aprofundir en l'estudi de les plantes, els científics han intentat trobar sistemes que els permetin d'afinar més i establir uns límits més clars entre les diferents formes vitals.

L'any 1905, un botànic danès anomenat Raunkiaer va proposar un sistema, que és el més acceptat i utilitzat avui dia, el qual es basa en el concepte que les plantes, en adaptar-se al medi, manifesten en l'època que els és més desfavorable (per a algunes la sequera estival, per a d'altres l'intens fred de l'hivern) una estratègia determinada que els permet de sobreviure. Així, Raunkiaer va considerar que la posició de les gemmes persistents (que tenen per missió donar brots nous) en el moment en què les circumstàncies ambientals són més desfavorables és l'índex que millor permet de valorar la forma d'adaptació de la planta.

Deixant de banda els primers graons de la classificació de les formes vitals de Raunkiaer, que corresponen a microorganismes, es considera:

1. **Teròfits.** Plantes anuals. Durant l'època desfavorable només conserven les llavors, amb capacitat de donar noves plantes.
2. **Geòfits.** Plantes perennes en les quals les gemmes persistents passen l'època desfavorable soterrades. És el cas de les plantes que fan bulbs, tubercles o rizomes.
3. **Hemicriptòfits.** Són plantes herbàcies, majoritàriament gramínies i herbes dels prats, que tenen les gemmes persistents arran de terra, protegides a l'hivern per la neu o la fullaraca.
4. **Camèfits.** Vegetals, alguns d'ells llenyosos, amb les gemmes persistents pel damunt del nivell del sòl: entre 25 i 40 cm. Alguns camèfits llenyosos creixen ajaguts i formen califes denses, com ara la boixerola.
5. **Faneròfits.** Les gemmes perdurants d'aquestes plantes se situen pel damunt dels 25-50 cm des del nivell de terra. Això vol dir que han de suportar les inclemències de l'estació desfavorable a ple aire i sense protecció de cap mena. Tot i això, aquelles que aconsegueixen adaptar-se es fan grans i dominants. Dins d'aquest grup tenen cabuda tots els arbres, els arbusts i les lianes, dividits en:

Nanofaneròfits, arbusts de menys de 2 m d'alçada i mates, com els brucs i les estepes.

Macrofaneròfits, arbres i arbusts alts, com ara els pins, els roures, el saüc, la sarga i el sanguinyol.

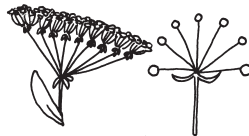
Faneròfits enfiladissos, lianes com ara la vidalba i l'heura.

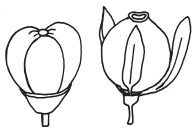
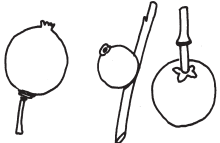
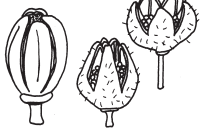
■ Típica forma arbustiva de l'estepa blanca.

■ Comunitat arbustiva en contrast amb les formes arbòries.

Ovari			
Súper		Ínfer	
			
			
Inflorescències			
Aments	Raïm	Corimbe	
			
Umbel·la	Cima	Panícula	Ciati
			

Què cal saber dels fruits?

Drupes	Polidrupes	Cinoròdron	Baies
			
Núccles	Llegums	Càpsules	
			

1. Maneig de les claus

Aquesta guia permet, mitjançant l'ús de les claus, determinar, a nivell d'espècie, les plantes arbustives autòctones dels Països Catalans que són més comunes.

A fi de classificar correctament un arbust qualsevol, caldrà tenir presents les següents recomanacions.

1. A l'hora d'herboritzar, és a dir, de recollir les mostres necessàries d'aquelles plantes que interressi determinar, cal procedir amb seny i no fer malbé les plantes a gratcient. Convé recollir un bocí de la planta que ens doni la major informació possible (fulles, flors, fruits...). Una fulla sola no ens dona informació de la seva disposició a la planta, però una mostra excessivament gran fa més nosa que servei, és difícil de dur i sovint es malmet més fàcilment que una mostra més reduïda i degudament condicionada.
2. No s'ha d'arrencar plantes senceres ni endur-se aquelles que no s'estigui segur que creixen en una certa abundància.
3. Cal assegurar-se que les fulles de la planta són totes iguals. A vegades les de la part inferior són ben diferents de les superiors o les que són més pròximes a les flors no són iguals a la resta.
4. Convé prendre una branqueta florida que ens permeti veure no tan sols l'estructura de la flor sinó la seva disposició a les branques.
5. Les mostres recollides poden posar-se entremig de fulls de paper absorbent o de paper de diari dins una carpeta.
6. Convé prendre sobre el terreny, i anotar en el full corresponent, aquelles dades sobre l'hàbitat de la planta que poden ajudar-nos també a la seva determinació: altura i orientació de la contrada, localització geogràfica, comunitat vegetal on s'ha trobat, etc. També convé anotar la data.
7. Si es vol fer un herbari, la planta degudament premsada i assecada entre fulls de paper absorbent, caldrà posar-la més tard dins un full de paper, on s'escriurà el nom de la planta, el de la persona que l'ha recollida, el d'aquella que l'ha classificada i les dades sobre el seu hàbitat i localització.

Una planta en aquestes condicions pot ser identificada per un botànic en qualsevol moment.

8. Abans de fer ús de les claus és convenient fer una minuciosa observació de la planta que cal classificar. És aconsellable anotar tots els ca-

ràcters que es van observant i les mesures que poden prendre's: aspecte general de la planta, grandària, estructura de la flor, disposició, forma de les fulles, mida, pubescència, disposició a les branques, característiques dels fruits, etc.

Per dur a terme aquesta feina és indispensable l'ús d'una lupa de mà. Consulteu, si cal, els esquemes de les pàgines 15, 16 i 17 i el vocabulari de la pàgina 182.

9. La primera clau que cal utilitzar és la de la pàgina 22, que és feta considerant preferentment els caràcters florals i amb la qual s'arriba a determinar la família a la qual pertany la planta. La clau de la pàgina 26 s'ha de fer servir com a recurs en el cas de voler classificar algun arbust fora de l'època de floració, i és feta considerant només els caràcters dels òrgans vegetatius.

A cada punt hi ha dues possibilitats, de les quals cal triar-ne una i continuar, pas a pas, fins a arribar a una de les famílies, les quals estan numerades correlativament.

Pot passar que la família a la qual s'ha arribat estigui representada per una sola espècie arbustiva de la nostra flora. En aquest cas, ja s'ha arribat al punt final. Però el més corrent és que hi hagi diversos arbusts que pertanyin a la mateixa família. Llavors cal seguir la clau corresponent que hi ha al començament de cadascuna de les famílies, la qual porta a la determinació de l'espècie. Totes les espècies a les quals s'arriba gràcies a aquestes claus són descrites, dibuixades i fotografiades a continuació a fi i efecte de corroborar que la determinació ha estat correcta.

Cal remarcar que les claus per a la determinació d'una família estan fetes d'acord amb els caràcters dels arbusts que apareixen en aquesta guia i, per tant, **no serveixen per a classificar una planta qualsevol**. La família de les ranunculàcies, posem per cas, és molt extensa i als Països Catalans està representada per 17 gèneres i unes 185 espècies, la majoria de les quals són plantes herbàcies. Només en el gènere *Clematis* trobem tres lianes, la vidalba, la vidiella i el tom-badent. A la primera clau de determinació de la família, s'arriba a RANUNCULÀCIES pel camí:

- Angiospermes
 - ↳ Dicotiledònies
 - ↳ Flors amb periant
 - ↳ Monoclamídies
 - ↳ Liana de fulles compostes
 - ↳ RANUNCULÀCIES

La clau només és vàlida a l'hora de considerar una de les tres lianes esmentades, però no per a la resta de les plantes herbàcies d'aquesta família.

6	(5)	Fulles de més de 5 mm d'amplada amb el limbe ovat o lanceolat.	7
		Fulles més estretes, de 5 mm d'amplada o menys, o aparentment nul·les.	10
7	(6)	Periant en forma de tub, amb 4 lòbuls. 8 estams.	9. Timelàcies
		Periant que no té forma de tub. Estams en nombre diferent de 8.	8
8	(7)	Fulles de més de 15 cm de llargada. Flors hermafrodites amb el periant obert en 5 lòbuls. 10 estams.	25. Fitolacàcies
		Fulles de menys de 15 cm de llargada. Flors amb altres caràcters.	9
9	(8)	Flors unisexuals, les masculines amb 5 estams. Planta sense làtex.	26. Quenopodiàcies
		Flors reunides en una inflorescència complexa (ciati). Planta amb làtex.	23. Euforbiàcies
10	(6)	Fulles clarament visibles. Tiges llenyoses.	11
		Fulles aparentment absents, reduïdes a esquames en nusos. Tiges llenyoses amb branques carnosos i verdes.	26. Quenopodiàcies
11	(10)	Fulles carnosos sobre tiges llenyoses.	26. Quenopodiàcies
		Fulles no carnosos.	12
12	(11)	Fulles corbades en forma de cullera.	9. Timelàcies
		Fulles sense aquest caràcter.	13
13	(12)	Fulles imbricades. Arbust d'alta muntanya.	28. Empetràcies
		Fulles esparses. Arbust de terra baixa.	14
14	(13)	Flors grogues amb el periant obert en 3 lòbuls.	24. Santalàcies
		Flors blanques amb el periant obert en 4 lòbuls.	9. Timelàcies
15	(3)	Pètals lliures entre ells (dialipètals).	16
		Pètals soldats, almenys per la base, formant una corallina en forma de tub, gerreta o campana (simpètals).	35
16	(15)	Ovari súper.	17
		Ovari infer.	29
17	(16)	Flors irregulars, papilionades. Fruit en llegum.	7. Papilionàcies
		Flors regulars, de simetria radial. Fruits d'altra mena.	18
18	(17)	Arbust sense espines.	19
		Arbust amb espines o liana amb agullons.	27
19	(18)	Fulles esparses o formant ramells.	20
		Fulles oposades.	24
20	(19)	Fulles amb el limbe ample, de 2,5 a 5 cm.	21
		Fulles amb el limbe més estret, de menys d'1 cm d'amplada.	22

Argelaga negra

Calicotome spinosa

Del grec: *kályx* = calze i *tomé* = tall (perquè el calze es parteix pel mig al moment de la florida) i del llatí: *spinos* = espinosa.

Planta pròpia de la terra baixa mediterrània al país de les màquies litorals, de les brolles i dels alzinars, preferentment sobre terreny silici, des del Rosselló fins al massís del Garraf, al País Valencià i a les Illes Balears.

FLORACIÓ: març-maig.

Arbust molt espinós d'1 a 3 m d'alçària, verd, ramificat, amb els branquillons estriats, amb poques fulles.

Fulles compostes, totes trifoliolades, amb els folíols petits, d'un verd fosc, de 5 a 10 mm, ovats, obtusos, que quan s'assequen es tornen negres, peciolades.

Flors grogues, papilionades, d'1 a 1,5 cm, solitàries o en petits grups. 10 estams soldats. Calze en forma de tub amb 5 dents, de color bru, que s'esquinça transversalment quan la flor s'obre.

Llegum d'uns 3 o 4 cm de llargada, negre i lluent quan és madur, amb 3-8 granes.

